

Оноре де Бальзак

БАТЬКО ГОРІО

(скорочено)

*Великому і славетному Жофруа Сент-Ілеру
на знак захоплення його працями і його генієм*

Стара пані Воке, в дівочтві де Конфлан, вже років сорок тримає в Парижі пансіон. Пансіон, відомий під назвою «Дім Воке», відкритий для всіх — для чоловіків і жінок, молодих і старих, однак про звичаї цього поважного закладу ніхто ніколи не сказав лихого слова.

Будинок, де влаштовано пансіон, належить удові Воке. Він стоїть у нижній частині вулиці Святої Женев'єви, там, де місцина спускається до Арбалетної вулиці так круто, що тут рідко їздять возами. Тут бруківка суха, в канавах нема ні води, ні грязюки, попід мурами росте трава. Найбезжурнішу людину, як і всякого перехожого, тут огортає смуток, гуркіт карети тут — ціла подія, будинки похмурі, від мурів тхне тюрмою. Заблуканий парижанин побачить хіба що самі пансіони або учбові заклади, притулки злиднів чи нудьги, вмирущої старості й життєрадісної, але змушеної трудитися молодості. Це найжахливіший і, треба сказати, найглухіший квартал у Парижі. Одне слово — тут панують злидні, позбавлені всякої поезії, — злидні ощадливі, скнарі, понурі. Якщо вони ще не потопають у бруді, то вже вкрилися плямами, якщо вони ще не в дранті, то вже приречені на тління.

На той час, коли починається наша повість, пансіонерів-пожилеців було семеро... На четвертому поверсі одну кімнату наймав колишній власник фабрики вермішелі, макаронів і пшеничного крохмалю, що дозволяв називати себе просто батьком Горіо, — нещасне створіння, козел відпущення, на якого градом сипалися кліпи. З якої ж причини ця зневага, поєднана з ненавистю, ці переслідування з домішкою жалю, ця неповага до горя спіткали саме його, найстарішого пансіонера? Чи дав він сам до цього привід якимись смішними або дивацькими рисами, що їх люди прощають менше, ніж пороки? Мабуть, людській природі властиво дошкуляти тому, хто й так терпить усе через звичайну покірливість, слабкість чи байдужість. Хіба ми не любимо показувати свою силу на комусь або на чомусь?..

Батько Горіо, чоловік років шістдесяті дев'яти, оселився у пані Воке 1813 року, залишивши свої справи. Спочатку він наймав квартиру і платив тисячу двісті франків за повний пансіон, як людина, котрій неважко платити на сто франків більше чи менше. Пані Воке опорядила три кімнати цієї квартири на одержану від Горіо наперед суму, яка нібито покривала витрати на поганенькі меблі, жовті завіси, оббиті плисом крісла, кілька картин і шпалери, від яких відмовилися навіть місцеві шинкарі. Мабуть, безтурботна щедрість, з якою батько Горіо — його тоді ще шанобливо величали паном Горіо — дозволив себе одурити, дала привід вважати його за йолопа, що нічогісінько не тямить у справах. Горіо привіз чималий запас одягу, розкішні речі, як купець, що, кинувши



▲ Кадри з фільму «Батько Горіо» (2004)

комерцію, ні в чому собі не відмовляє. Пані Воке захоплено дивилася на півтори дюжини сорочок з напівголландського полотна; добротність їхня була ще помітніша завдяки тому, що вермішельник носив на м'якому жабо дві з'єднані ланцюжком шпильки з великим діамантом на кожній. У табакерку, теж золоту, було вправлено медальйон із чиймись кучерями, що, певно, свідчили про якісь любовні пригоди. Коли хазяйка назвала його з цього приводу серцеїдом, Горіо весело всміхнувся. У його «шахвах» — він вимовляв це слово по-простацькому — було повно срібного посуду, що лишився від колишнього господарства. В хазяйки горіли очі, коли вона ласкаво допомагала йому розпаковувати й розкладати різні ополоники, ложки, тарілки, соусники, тарелі, кофейні сервізи, — одне слово, більш чи менш гарні ваговиті речі, з якими він не хотів розлучатися. Ці подарунки нагадували йому врочисті хвилини його сімейного життя.

Пан Горіо був людина скромна; ощадливість, властива людям, які самі досягли достатку, стала в нього звичкою. Суп, варене м'ясо й овочі — такі були й назавжди лишилися його улюблені страви. Протягом більшої частини року Горіо раз чи двічі на тиждень обідав не в пансіоні, потім став обідати десь в іншому місці тільки двічі на місяць. Пані Воке була дуже невдоволена, що з часом її пансіонер почав обідати тільки вдома. На лихо, в кінці другого року пан Горіо попросив перевести його на третій поверх і зменшити плату за пансіон до дев'ятисот франків. Горіо змушений був так суворо економити, що взимку не опалював своєї кімнати. Вдова Воке зажадала, щоб він заплатив наперед; пан Горіо, якого відтоді вона почала звати «батьком Горіо», погодився на це.

Всі намагалися розгадати причину такого занепаду...

Якось уранці, ще лежачи в ліжку, пані Воке почула на сходах шурхотіння шовкової сукні й легку ходу молодій жінки, що йшла до дверей Горіо, і вони відчинилися перед нею так, наче на неї чекали. Товстуха Сільвія негайно розповіла хазяйці, що якась дівчина, занадто вродлива, щоб бути чесною, прослизнула, мов той в'юн, з вулиці у кухню і попросила провести її в квартиру пана Горіо. Пані Воке й куховарка почали підслуховувати і похопили під час того візиту, що тривав досить довго, кілька ніжних слів. Коли пан Горіо вийшов провести свою даму, товстуха Сільвія негайно взяла кошика, ніби йдучи на базар, щоб простежити за коханцями.

— Пані, — сказала вона хазяйці, повернувшись, — пан Горіо все-таки, мабуть, страшенно багатий, коли нічого не шкодує для своїх красунь. Уявіть собі — на розі Естрапади стояв розкішний екіпаж, у який вона й сіла.

Під час обіду пані Воке зайшла спустити фіранку, щоб батька Горіо не турбувало сонячне проміння, що било йому в очі.

— Вас люблять красуні, пане Горіо, — подивіться, з вами грає навіть сонечко, — сказала вона, натякаючи на сьогоднішній візит. — А бодай вам, у вас добрий смак, вона справжня красуня.

— То моя дочка, — відповів Горіо з гордістю, в якій пансіонери вбачали хизування старого, що прагне додержати пристойності.

Минув місяць після цього візиту, і дочка знову завітала до пана Горіо. Першого разу вона була в ранковому вбранні, тепер приїхала після обіду. Пансіонери, які на той час розмовляли у вітальні, помітили, що це гарненька струнка блондинка, вельми зграбна й елегантна для дочки якогось батька Горіо.

— Ось і друга! — сказала гладка Сільвія, не впізнавши її.

За кілька днів інша дівчина, висока й ставна, з чорними косами і жвавими очима, спитала пана Горіо.

— А ось і третя! — мовила Сільвія.

Друга дочка уперше відвідала батька також уранці, а через кілька днів приїхала ввечері в кареті, в бальному вбранні.

— О! Вже четверта! — вигукнули пані Воке й товстуха Сільвія, не впізнавши у цій знатній дамі просто вдягненої дівчини, що першого разу приїздила вранці.

— То їх у вас, видно, десятків три, оцих дочок! — уїдливо зауважила пані Воке.

— Тільки дві, — відповів пансіонер з лагідністю зубожілої людини, яку злидні навчили коритись.

Під кінець третього року батько Горіо ще більше врізав свої витрати, перебрався на четвертий поверх і перейшов на пансіон за сорок п'ять франків місячно. Зносивши свою гарну білизну, Горіо замінив її білизною з перкалю по чотирнадцять су за лікоть. Його діаманти, золота табакерка, ланцюжок і коштовності зникли одне по одному. Він носив узимку і влітку сюртук із грубого коричневого сукна, жилет з козячої вовни й сірі сукняні штани. Старий марнів дедалі більше, обличчя, колись опасисте від утіх міщанського добробуту, страшенно зморщилося; чоло поорали борозни. На четвертий рік перебування в пансіоні на вулиці Святої Женеви його не можна було впізнати. Добрий шістдесятидвохлітній вермішельник, з вигляду не більше сорока років, високий, огрядний, напрочуд моложавий буржуа, життєрадісна постать якого радувала перехожих, — перетворився на сімдесятилітнього дідугана, отупілого, тремтячого, блідого.

Якось увечері, після обіду, пані Воке, глузуючи з його батьківства, сказала:

— Що ж це ваші дочки вас не провідують?

Батько Горіо здригнувся, немов хазяйка штрикнула його розпеченим залізом.

— Вони іноді приходять, — схвильованим голосом відповів він.

В уяві обмежених людей, так само як і в уяві безтурботних юнаків, похмурі злидні батька Горіо та його пригнічений вигляд були несумісні з будь-якими статками і забезпеченим становищем у світі. Що ж до дівчат, яких він називав дочками, то всі приставали на думку пані Воке; вона з суворою логікою старих жінок, які цілими вечорами точать плітки, казала:

— Якби в батька Горіо були такі багаті дочки, як ці дами, що його відвідують, то він не жив би в моєму домі на четвертому поверсі за сорок п'ять франків на місяць та й не вдягався б, мов той старець.

* * *

Ежен де Растіньяк [*студент, пожилець пансіону — О. К.*] повернувся з дому в настрої, добре відомому обдарованим юнакам або тим, хто в скрутному становищі на деякий час набуває рис видатної людини. В перший рік перебування в Парижі, коли навчання ще не вимагає напруженої праці, Ежен утішався показними принадами столиці. Всі його дитячі ілюзії, всі провінційні погляди зникли; його уявлення змінилося, а честолюбство безмежно розрослося, і, перебуваючи в рідному домі, в своїй сім'ї, він уже на все дивився іншими очима. Його батько й мати, два брати, дві сестри й тітка, що жила на пенсію, мешкали в невеличкому родовому маєтку Растіньяків. Маєток давав близько трьох тисяч франків на рік, але прибуток цей був непевний, як буває взагалі у виноградарських господарствах. І все ж треба було якось виділяти з нього щороку тисячу двісті франків для Ежена. Він бачив злидні, що їх великодушно ховали від нього; юнак мимоволі порівнював своїх сестер, які в дитинстві здавалися йому такими гарними, з парижанками, що тепер втілювали його мрію про красу; він усвідомлював незабезпечене майбутнє численної родини, що покладала на нього всі надії; помічав дріб'язкову ощадливість, з якою тут зберігали під замком кожну крихту; пив вино з виноградних вичавків, виготовлене для домашнього вжитку; одне слово, безліч усяких дрібниць, про які тут не варто й згадувати, подесятерили його бажання піднятися в житті, збудили в ньому жадобу успіху.

З допомогою шляхетної родички Ежен здобує запрошення на вечір до віконтеси де Босан.

Ежен серед паризьких богинь, що юрмилися на рауті, звернув увагу на одну з тих жінок, у яких із першого погляду закохуються юнаки. Графиня Анастасі де Ресто, висока й ставна, уславилася в Парижі своїм чудовим станом. Уявіть собі великі чорні очі, чарівні руки, стрункі ніжки, рухи, сповнені вогню. Нервова витонченість їй не шкодила; її форми

були повні й округлі, але не надмірно. Для Растіньяка пані Анастазі де Ресто була просто жаданою жінкою. Серед кавалерів, записаних на її віялі, він забезпечив собі два танці і під час першої кадрилі умудрився сказати їй кілька слів.

— Де я зможу вас бачити? — спитав він раптом із тією любовною жагою, яка так подобається жінкам.

— Де? В Булонському лісі, у Буфонів, у мене вдома — скрізь, — відповіла вона.

І одважний південець поспішив зблизитися з чарівною графинею, наскільки може зблизитися юнак з жінкою під час кадрили й вальсу...

Бути молодим, жадати світського життя, мріяти про жінку — і раптом побачити, що перед тобою відчинилися двері... Еженові здавалося, ніби він уже наодинці з пані де Ресто, аж тут раптом якесь зітхання, схоже на стогін, порушило нічну тишу і пролунало в серці юнака, як передсмертне хрипіння. Ежен тихенько відчинив двері і, вийшовши в коридор, помітив смугу світла під дверима батька Горіо. Вважаючи, що цим він зробить послугу суспільству, Ежен став уважніше придивлятися до нічних витівок так званого вермішельника. Батько Горіо прив'язав до поперечки перекинутого догори ніжками стола золочену чашку та блюдо і, обмотавши якоюсь мотузкою ці розкішно оздоблені речі, сплющував їх з такою силою, що вони скручувалися у трубку.

«Бісова личина! Оце-то старий! — подумав Растіньяк, дивлячись, як жилаві руки Горіо м'яли мотузкою золочене срібло, наче тісто. — Хто він — злодій чи переховувач краденого, що прикидається таким собі німічним дурником?»

Студент знову припав оком до шпарки. Розкрутивши мотузку, батько Горіо взяв бабуху срібла, поклав її на стіл, підстеливши ковдру, і почав качати, щоб надати їй форми валика. Коли шурвалок став майже круглий, він сумно подивився на свою працю, і сльози зросили йому очі; старий погасив недогарок, при світлі якого сплющував срібло, і Ежен почув, як він, тяжко зітхаючи, ліг у ліжко.

«Божевільний», — подумав студент.

— Бідолашна дитина! — голосно промовив батько Горіо.

Почувши ці слова, Растіньяк вирішив, що краще не розголошувати цієї події і отак зопалу не осуджувати свого сусіда. Юнак збирався повернутися до себе в кімнату, коли раптом уловив якийсь невиразний шурхіт, — так, наче хтось ішов по сходах у повстятних пантофлях.



Прислухаючись, він зійшов униз на кілька сходинок; до його слуху долинуло дзенькання золота. Незабаром світло погасло, і знову почулося дихання двох людей, хоч двері й не рипнули. Що нижче спускалися люди, звуки дедалі завмирили.

За сніданком пожильці пансіону обговорювали, як батько Горіо щось продав скупнику, а потім відвідав лихваря Гобсека. До розмови долучився Ежен.

— На балу я танцював із однією з найвродливіших жінок, із чарівною графинею, найпрекраснішим створінням, яке я тільки бачив. Та що там казати! Треба бачити її на власні очі! Змалювати жінку, захоплену танцем, неможливо... Ну так ось, сьогодні о дев'ятій годині я зустрів цю божественну графинею: вона йшла по вулиці Гре. О, як у мене закалатало серце, я подумав, що...

— ...що вона йде сюди, — сказав Вотрен, кидаючи на студента проникливий погляд. — То вона,

▲ Растіньяк і Вотрен. Невідомий автор. - Оноре де Бальзак, Старий Горіо

певне, йшла до дядечка Гобсека, лихваря. Вашу графиню звать Анастазі де Ресто, і живе вона на Гельдерській вулиці.

Почувши це, молодий студент пильно глянув на Вотрена. Батько Горію рвучко підвів голову й кинув на співрозмовників такий палючий і схвильований погляд, що вразив усіх.

— О так, вона була на диво гарна, — відказав Ежен, на якого жадібно дивився батько Горію. — Чоловіки не відривали від неї очей, я був дванадцятим у її списку, вона танцювала всі контрданси. Інші жінки аж нетямилися із заздрощів. Якщо вчора хтось був щасливий, то це вона.

— Вчора — мов у раю, в палаці герцогині, — сказав Вотрен, — а сьогодні вранці — на найнижчому щаблі недолі, у лихваря: отакі парижанки! Якщо їхні чоловіки не можуть задовольнити їхньої неситимої жадоби розкошів, то вони продаються. Одне слово, готові на все! Давня історія!

— Яке ж багнисько ваш Париж! — мовив Ежен з огидою.

— І то дуже дивне багнисько, — провадив Вотрен. — Той, хто забрудниться в ньому, ідучи в кареті, — чесна людина, а хто забрудниться, ідучи пішки, — негідник. Спробуйте поцупити, на лихо собі, якусь дрібничку — вас показуватимуть, мов яку дивовижу, на площі Палацу правосуддя. Украдете мільйон — і вас вітатимуть по всіх салонах, як саму добродесність.

Другого дня Растіньяк одягся дуже елегантно і годині о третій подався до графині де Ресто; дорогою він поринув у ті безрозсудно-легковажні сподівання, які так прикрашають і хвилюють життя юнаків: вони тоді не зважають ні на перешкоди, ні на небезпеки, їм скрізь ввижається успіх. Ежен ішов дуже обережно, щоб не забруднитися, і думав про те, що саме скаже графині де Ресто, добирав слова, вигадував репліки уявленої розмови... Нарешті він прийшов на Гельдерську вулицю і спитав графиню де Ресто. З холодною люттю людини, впевненої у майбутніх перемогах, він зустрів зневажливі погляди слуг, які бачили, що він пішки йшов дворами, і не чули торохтіння карети біля брами. Ці погляди були для нього тим дошкульніші, що він відчув свою мізерність ще в дворі, де бив копитами гарний кінь у розкішній збруї, запряжений в один із тих елегантних кабриолетів, які свідчать про пишне й марнотратне життя, про звичку заживати всіх паризьких утіх. Чекаючи на відповідь графині, коли лакей пішов сповістити про його прихід, Ежен став перед вікном передпокою і, спершися ліктем на засувку, машинально дивився на подвір'я.

— Добродію, — звернувся до нього камердинер, — пані в своєму будуарі і дуже зайняті. Вони мені не відповіли, проте, якщо бажаєте, можете пройти до вітальні, там уже є гість.

В цю хвилину в глибині довгого коридору, освітленого маленькою лампою, відчинилися двері, і Растіньяк раптом почув голоси графині де Ресто й батька Горію, а потім звук поцілунку. Ежен пройшов слідом за лакеєм і став біля вікна — звідси було видно двір.

В цю хвилину батько Горію, вийшовши з чорного ходу, з'явився на подвір'ї біля воріт. Старий розправив парасольку і хотів був її розкрити, не помітивши, що брама відчинилася, пропускаючи тильбюрі, яким правив молодик із орденем на грудях. Горію ледве встиг відскочити, щоб його не задавили. Кінь злякався парасольки, рвонувся вбік і підлетів до ганку. Молодик розгнівано повернув голову, глянув на батька Горію і, перш ніж той вийшов, вклонився йому; цей поклін виражав повагу, яку змушені виявляти лихвареві, що буває потрібен, або нав'язану обставинами пошану до людини з заплямованою репутацією, якої потім соромляться. Батько Горію добродушно відповів легким дружнім поклоном. Захопившись своїми спостереженнями, Ежен не помітив, що він у вітальні не сам, і раптом почув голос графині.

— Ах, Максиме, ви уже йдете? — мовила вона тоном докору й легкої образи.

Растіньяк круто обернувся і побачив графиню: вона була в кокетливому пеньюарі з білого кашеміру, оздобленому рожевими бантами, зачесана недбало, як усі паризькі дами вранці; від неї пахло парфумами — мабуть, графиня щойно прийняла ванну. Ежен

відчув ніжну свіжість рук цієї жінки, не торкаючись їх. Аж тоді, коли Максим узяв її руку, щоб поцілувати, Ежен помітив його, а графиня побачила Ежена.

— А, це ви, пане де Растіньяк? Дуже рада вас бачити, — сказала вона таким тоном, з якого розумна людина легко зрозуміє, як їй слід поводитись.

Максим поглядав то на Ежена, то на графиню досить виразно, щоб змусити непроханого гостя відкланятися. Растіньяк відчув люту ненависть до цього молодика. Дивлячись на біляве, гарне, красиво завите волосся Максима, він зрозумів, яка жахлива його власна зачіска. Максимові чоботи були тонкі й чисті, а Еженові, хоч він і ступав обережно, трохи запорошилися. Нарешті, на Максимі був сюртук, що граційно облягав його стан, надаючи йому схожості з вродливою жінкою, а Ежен о пів на третю дня був у чорному фракці. Розумний провінціал з берегів Шаранти відчув, якої переваги костюм надає цьому денді, стрункому й високому, з ясними очима й блідим обличчям.

Не чекаючи відповіді Ежена, графиня де Ресто пурхнула в другу вітальню; поли її пеньюара розвівались і згорталися, наче крила метелика. Максим пішов за нею. Ежен, охоплений люттю, теж рушив слідом за Максимом та графинею. Раптом пригадавши, що бачив цього молодика на балу, він зрозумів, ким був Максим для пані де Ресто, і сказав собі з тією юнацькою відвагою, яка приводить до великих дурниць або до великого успіху: це мій суперник, і я повинен його перемогти! Необачний юнак! Він не знав, що граф Максим де Трай, давши себе навмисно образити, звичайно стріляв перший і вбивав супротивника.

Ежен сказав з приємною усмішкою:

— Пані, я поспішив до вас, щоб... — Він затнувся. Відчинилися двері, і раптом з'явився той самий пан, що приїхав у тильбюрі; він був без капелюха, не вклонився графині, заклопотано глянув на Ежена, подав руку Максимові, сказавши «Добривдень» якимсь братерським тоном, що особливо вразило Ежена. Провінційні юнаки не знають усіх чарів життя трикутником.

— Граф де Ресто, — відрекомендувала графиня Еженові свого чоловіка.

Ежен низько вклонився.

— Пан де Растіньяк, — вела вона далі, рекомендуючи Ежена графові, — я мала приємність зустрітись з ним на останньому балу.

— Дуже радий з вами познайомитися.

Навіть граф Максим де Трай тривожно поглянув на Ежена і зразу втратив свій бундючний вигляд.

— Сподіваюся, Назі, — шепнув він на вухо графині, — що ви накажете більше не приймати цього хлопця — в нього очі загорялися, наче жарини, коли ваш пеньюар розкривався. Він освідчиться вам у коханні, скомпрометує вас, і мені доведеться його вбити.

— Ви збожеволіли, Максиме, — сказала вона. — Ці студентики, навпаки, — чудові громовідводи! Я, звісно, постараюся, щоб граф запідозрив його.

Максим зареготав і пішов; графиня провела його, потім підступила до вікна й стала дивитися, як він сідав у екіпаж.

— Уяви собі, люба, — вигукнув граф, коли вона ввійшла, — маєток, де живе сім'я пана де Растіньяка, лежить недалеко від Вертея, на Шаранті. Брат його діда і мій дід були знайомі.

— Дуже рада, що у вас є спільні знайомі, — неуважно відповіла графиня.

— І їх більше, ніж ви думаєте, — тихо мовив Ежен.

— Як то? — зацікавлено спитала графиня.

— Я тільки-но бачив, — вів далі студент, — як з вашого дому вийшов чоловік, з яким ми сусіди по пансіону, — батько Горіо.

При цьому імені та ще й з додатком «батько», граф, що ворушив у каміні вугілля, кинув щипці в огонь так, наче обпик собі руки, й підвівся.

Вимовивши ім'я батька Горіо, Ежен начебто махнув чарівною паличкою. Йому хотілося провалитись крізь землю. Обличчя графині де Ресто стало сухе, байдуже, очі її уникали погляду бідолашного студента.

— Пані, — сказав він, — вам треба поговорити з паном де Ресто, дозвольте мені відкланятися і...

— Хоч коли б ви прийшли, — квапливо мовила графиня, жестом затримуючи Ежена, — будьте певні, що ви зробите приємність і мені, й панові де Ресто.

Ежен низько вклонився подружжю і вийшов у супроводі графа де Ресто, який провів його, незважаючи на протести, аж до передпокою.

— Хоч коли б з'явився цей пан, — сказав граф Морісові, — ні пані, ні мене нема вдома.

Від пані де Босеан Ежен дізнається таємницю батька Горіо.

— Ви таки справді дитина! — скрикнула віконтеса. — Адже пані де Ресто — у дівочтві Горіо. Дочка вермішельника, міщанка, яку представляли королю в той самий день, що й дочку кондитера. Король засміявся і сказав по-латині якийсь дотеп про борошно.

— То це її батько! — з жахом скрикнув студент.

— Так. Цей стариган має двох дочок; він обожнює їх, хоч обидві майже зреклися його. Здається, друга вийшла за банкіра з німецьким прізвищем, за барона Нусінгена. Її звать Дельфіна. Це та блондинка, в якій бокова ложка в Опері; вона буває і в Буфонів і дуже голосно сміється, щоб звернути на себе увагу.

— Вони зреклися свого батька? — перепитав Ежен.

— Так, зреклися свого батька, — підтвердила герцогиня, — доброго батька, що дав їм, кажуть, по п'ятсот чи шістсот тисяч франків, щоб їх щасливо одружити, а собі залишив вісім чи десять тисяч ліврів ренти, сподіваючись, що дочки лишаться його дочками, що він створить собі два родинних вогнища, два дома, де завжди знайде любов і ніжність. Проте через два роки зяті прогнали його, як найпошлішого негідника.

На очі Еженів набігли сльози; він ще перебував під владою юнацьких вірувань і оце вперше зіткнувся з паризькою цивілізацією на полі її бою.

Раптом вирішив розвідати про колишнє життя батька Горіо і зібрав точні відомості: ось що він узнав.

До революції Жан Жоашен Горіо був простим робітником-вермішельником, спритним, ощадливим і таким заповзятливим, що купив підприємство свого хазяїна. Він мав досить здорового глузду, щоб вести торгівлю під охороною найвпливовіших людей тієї небезпечної доби. Цей розумний вчинок заклав підвалини його багатства, нажитого під час голоду — справжнього чи штучно створеного, — коли ціни на хліб у Парижі неймовірно зросли. Люди билися біля дверей пекарень, а дехто тим часом тихцем скуповував у бакалійників макарони. За той рік громадянин Горіо нажив маєток, що дозволив йому згодом розгорнути торгівлю так широко, як це дозволяє великий капітал. З ним сталося те, що трапляється з усіма не дуже здібними людьми. Хлібна торгівля, здавалося, поглинула весь його розум. Горіо не мав собі рівні, коли йшлося про хліб, про борошно, про висівки, про те, щоб передбачити ціни, дешево купити зерно, запастися ним у Сіцилії чи на Україні. Дивлячись, як він веде свої справи, тлумачить закони експорту та імпорту зерна, вивчає їх зміст, помічає хиби, — можна було подумати, що він важить на пост міністра. Терплячий, діяльний, енергійний, наполегливий, швидкий у ділі, він орлиним зором усе схоплював, усьому запобігав, усе передбачав, усе знав і все приховував: дипломат — у задумах, солдат — у поході. Але поза своїм ділом, вийшовши із простої і темної крамнички, на порозі якої він у вільні години стояв, спершись на одвірок, Горіо ставав тупим, неотесаним ремісником, людиною, не здатною зрозуміти ніякого логічного доказу, нечутливою до всіх духовних утіх, людиною, що засинає в театрі. Майже всі люди такої вдачі схожі між собою. Але майже в усіх ви знайдете в серці якесь високе почуття.

Два могутніх почуття сповнювали серце вермішельника, поглинувши все його душевне тепло, як хлібна торгівля поглинула його розум. Дружина Горіо, єдина дочка багатого

фермера з Брі, була об'єктом його безмірної любові. Горіо схилився перед цим тендітним, але сильним духом, чутливим і прекрасним створінням, таким протилежним його власній природі. По смерті дружини він переніс свою любов на дочок, які спочатку задовольняли цілком усі його батьківські почуття. Купці й фермери, намагаючись видати за нього своїх дочок, робили йому вельми вигідні пропозиції, але Горіо волів лишатися вдівцем. Безмежна відданість, боязка й ніжна любов Горіо до своїх дочок стала настільки відома всім, що якимось одним із конкурентів, бажаючи спровадити його з ринку, щоб самому набивати ціну, сказав, ніби Дельфіну тільки-но збив кабріолет. Вермішельник пополотнів і негайно покинув ринок. Фальшива тривога викликала в ньому стільки суперечливих почуттів, що він кілька днів нездужав.

Виховував він своїх дочок, певна річ, нерозумно. Маючи понад шістдесят тисяч франків річного прибутку і не витрачаючи на власні потреби й тисячі двохсот франків, він вбачав своє щастя в тому, щоб задовольняти примхи дочок: найкращим учителям доручив розвивати в них таланти, необхідні добре вихованим дівчатам; дочки їздили верхи, мали власний виїзд — одне слово, жили, мов коханки багатого старого вельможі. Досить їм було висловити якесь бажання, — і батько спішив його виконати, скільки б то не коштувало. За всі щедроти він просив тільки ласки. Коли дочки стали на порі, він дав їм волю вибирати собі чоловіків до власної любові; кожній призначив на посаг половину свого майна. За красунею Анастасі впадав граф де Ресто, і вона, схилиючись перед аристократією, покинула батьківський дім, щоб поринути у вищий світ. Дельфіна полюбляла гроші і тому вийшла за Нусінгена, банкіра, німця з походження, що дістав баронство від Священної Римської імперії. Горіо лишився вермішельником. Дочки й зяті незабаром стали соромитися його торгівлі, хоч у ній було все його життя. П'ять років умовляли вони старого покинути справи, і нарешті він погодився жити на гроші, виручені від продажу підприємства, й на заощадження останніх років. Він пішов жити в цей пансіон з розпачу, коли побачив, що зяті забороняють дочкам не тільки взяти його до себе, але й приймати відкрито.

Двоє сусідів, Ежен і батько Горіо, заприятелювали. Батько Горіо говорив з ним про своїх дочок тільки в межах того, що Ежен дозволив собі висловити про них у присутності пансіонерів. Другого дня Горіо сказав йому:

— Любий пане де Растіньяк, як ви могли подумати, ніби пані де Ресто розгнівалася на вас за те, що ви назвали моє ім'я? Обидві дочки дуже люблять мене. Я щасливий батько. Щоправда, зяті мої ставляться до мене кепсько. Я не схотів завдавати прикроців моїм дочкам розбратом між мною та їхніми чоловіками і тому визнав за краще відвідувати дівчаток потайки. В ясну погоду я йду на Єлісейські Поля, дізнавшись заздалегідь через покоївок, коли мої дочки виїжджатимуть на прогулянку. І я чекаю їх на тому місці, де вони мають проїхати, а коли їхні карети порівняються зі мною, моє серце шалено калатає; я милуюся на них і їхні убрання, а вони, проїжджаючи, ледь усміхаються мені, і ця усмішка осяває для мене всю природу, наче промінь ясного-ясного сонця. Я чекаю: вони ж повертатимуться. І я знову їх бачу. Повітря їх освіжило, вони порожевіли. Чую, як навколо кажуть: «Яка красуня!» Серце моє мліє від щастя. Хіба це не моя кров? Я люблю



▲ Кадри з фільму «Батько Горіо» (1972)

тих коней, які їх возять, я хотів би бути маленьким собачкою, якого вони тримають на колінах. Я живу їхніми радіощами. Кожен любить, як уміє. Моя любов нікому не шкодить. Яке кому діло до мене? Я по-своєму щасливий. Прошу вас, коли мова заходить про мене, завжди тільки хваліть моїх дочок. Вони були б раді засипати мене подарунками, але я не хочу цього і кажу їм: «Бережіть гроші для себе! Навіщо вони мені? Мені нічого не треба!»

* * *

*Растін'як закохався у молодшу доньку Горіо, Дельфіну,
і поринув у світське життя.*

Вже багато днів життя Растін'яка було суцільним святом. Майже щодня він обідав у пані де Нусінген і виїжджав із нею в світ. Додому повертався о третій-четвертій годині ранку, прокидався опівдні і, закінчивши свій туалет, їхав, коли стояла гарна година, з Дельфіною на прогулянку в Булонський ліс; так він гайнував свій час, не знаючи йому ціни... Растін'як грав на великі гроші, багато вигравав і програвав і, нарешті, призвичаївся до безтурботного життя паризької молоді. Аби забезпечити себе грішми для гри, Растін'якові ставало тям купувати в ювеліра годинники, золоті ланцюжки, платячи за них із виграшів, щоб у скрутну хвилину віднести їх до ломбарду, цього похмурого й мовчазного друга молоді; проте коли йшлося про плату за їжу та квартиру чи про купівлю найпотрібніших речей для світського життя, його винахідливість і тям кудись зникали. Настав час, коли Растін'як програвся і заліз у борги. Студент почав розуміти, що не може існувати далі без якихось певних джерел прибутку. Проте, стогнучи під дошкульними ударами свого незабезпеченого становища, він почував, що неспроможний зректися всіх утіх і житиме так далі, хоч би там що. Довідавшись про сімейні таємниці подружжя Нусінгенів, Ежен побачив, що використати кохання як засіб збагачення можна тільки тоді, коли забудеш усякий сором і зречешся шляхетних ідей, які могли б виправдати гріхи юності.

Батько Горіо прошепотів Ежену на вухо:

— Ви засмучені, хлопчику. Зараз я вас утішу. Ходімо!

І старий вермішельник запалив від лампи свою виту свічку; Ежен пішов за ним, аж тремтячи з цікавості, не мовлячи й слова.

— Зайдімо до вас, — сказав Горіо, який заздалегідь взяв у Сільвії ключа від студентової кімнати. — Ви думали цього ранку, що вона вас не любить, правда? Вона вас випровадила мимохіть, а ви вже й розсердились і пішли у розпачі. Чудій! Вона чекала на мене. Розумієте? Нам треба було піти закінчити опорядження чарівної квартирки, в якій ви маєте оселитися через три дні. Не виказуйте мене. Вона хоче зробити вам сюрприз, але я не можу далі ховати від вас цю таємницю. Це на вулиці д'Артуа, за кілька кроків від вулиці Сен-Лазар. Ви житимете, як князь. Ми вибрали для вас меблі, наче для молоді. За останній місяць ми багато чого зробили, тільки не казали вам нічого. Мій повірений взявся до справи, дочка моя матиме тридцять шість тисяч франків на рік — проценти з її посагу; я зажадаю, щоб її вісімсот тисяч франків було вкладено в надійне нерухоме майно.

Ежен, схрестивши на грудях руки, мовчазно походжав по своїй убогій, неприбраній кімнаті. Батько Горіо, скориставшись із моменту, коли студент повернувся до нього спиною, поставив на камін червоний сап'яновий футляр, на якому було витиснено золотом герб Растін'яків.

— Любий мій хлопчику, — сказав бідолаха Горіо, — я з головою поринув у цю справу. Щоправда, я старався і для себе, бо дуже зацікавлений у вашому переїзді. Ви не відмовите мені, коли я про щось вас попрошу?

— Чого ви хочете?

— На шостому поверсі, над майбутньою вашою квартирою, є кімната з ходом до вас. Дозвольте мені там оселитись. Я старіюсь і живу дуже далеко від своїх дочок. Я вам не заважатиму. Я тільки житиму там. Ви мені щовечора розповідатимете про дочку. Правда

ж, це не буде вам неприємно? Коли ви вертатиметесь додому, я вже буду в ліжку і, почувши ваші кроки, казатиму собі: «Він щойно бачив мою Фіфіну. Він їздив з нею на бал, вона щаслива завдяки йому». Якщо я захворію, для мене найкращим бальзамом буде чути, що ви вернулись, ходите по кімнатах, соваєте стільці. Ви нагадували б мені дочку.

Бідолаха витер очі: він плакав.

— О, дозвольте мені пожити біля Вас! Часом вам буде потрібна якась послуга — я буду поряд. Бог повинен бути на боці люблячих батьків. — Він трохи помовчав, а потім додав, похитавши головою: — Вона вас дуже кохає! Дорогою вона без угаву говорила про вас: «Правда ж, тату, він хороший? Серце в нього добре. Чи згадує він про мене?» Та що там казати, від вулиці д'Артуа до пасажу Панорами вона набалакала мені про вас усякої всячини. Нарешті Фіфіна вилила мені свою душу... А що це у вас отам на каміні? — нарешті не витерпів старий Горіо, бачачи, що Растіньяк не рухається з місця.

Ежен, зовсім приголомшений, тупо дивився на свого сусіда. Він обернувся до каміна, помітив квадратний футляр, відкрив його і побачив усередині записку, покладену поверх годинника Брегета. На аркушику паперу було написано:

«Я хочу, щоб ви щогодини думали про мене, бо... Дельфіна».

Останні слова, очевидно, натякали на якусь сцену, що відбулася між ними. Ежена це глибоко розчулило.

Невдовзі у своїй кімнаті Горіо зустрівся з доньками. Растіньяк став випадковим свідком їх розмови.

— Добрий день, тату, — сказала, входячи, графиня. — Ах, і ти тут, Дельфіно! Пані де Ресто, здавалося, була збентежена, заставши тут сестру.

— Добрий день, Назі, — відповіла баронеса. — Тебе дивує, що я тут? Я щодня бачуся з батьком.

— Відколи це?

— Якби й ти ходила до нього, то знала б.

— Не прискіпуйся до мене, Дельфіно, — жалісно сказала графиня. — Я дуже нещасна, я пропала, бідний мій тату. Цього разу пропала остаточно.

— Що з тобою, Назі? — скрикнув батько Горіо. — Скажи ж мені все, дитино моя!

— Мій чоловік знає все, — почала нещасна жінка. — Ви пам'ятаєте, тату, недавній Максимів вексель? Ну, то це був не перший. Я вже сплатила кілька таких векселів. Десь на початку січня я помітила, що пан де Трай дуже сумний. Він нічого мені не казав; але в серці коханого легко читати — досить якоїсь дрібниці; до того ж бувають передчуття. Одне слово, він був ніжніший, палкіший, ніж будь-коли, і я почувала себе усе щасливішою. Бідний Максим, він прощався зі мною в душі, як сказав мені потім. Він хотів заповідати собі смерть. Скінчилося тим, що я стала допитуватись, благала його сказати все, дві години стояла перед ним навколішках, поки він признався, що заборгував сто тисяч франків. Я мало не збожеволіла. У вас нема таких грошей...

— Так, — мовив батько Горіо, — я не зміг би їх дістати, хіба що вкрав би. Та я б і на це пішов, Назі. І підум...

— Тату, я вже дістала гроші, розпорядившись тим, що мені не належить, — сказала графиня і зайшлася риданням. — Щоб урятувати Максимові життя, а разом і моє щастя, я пішла до одного лихваря й продала йому фамільні діаманти, що ними так дорожить пан де Ресто, і його, і мої, всі, всі! Продала! Ви розумієте? Максима врятовано. Але я пропала. Ресто все знає.

— Що? Від кого? Скажи, і я його вб'ю! — крикнув батько Горіо.

— Вчора він покликав мене до себе... Я пішла... «Анастасі, — сказав він мені таким голосом... О, цього тону було досить, щоб я все зрозуміла... — Де ваші діаманти?» — «У мене». — «Ні, — заперечив він, глянувши на мене, — ось вони на комоді. — І він показав футляр, прикритий хусточкою. — Ви знаєте, як вони тут опинилися?» Я впала на коліна, плакала, питала його, якою смертю я повинна вмерти.

— Ти це сказала?! — скрикнув батько Горіо. — Присягаюся іменем Господа Бога, той, хто заподіє якесь лихо одній із вас, може бути певен, поки я живий, що я спалю його на повільному вогні! Так, я роздеру його, як...

Горіо замовк, слова застрягали йому в горлі.

— Тоді він глянув на мене, — розповідала графиня, — і сказав: «Анастасі, я все збережу в таємниці, ми будемо й далі жити разом: у нас є діти. Я не вбиватиму пана де Трая, я міг би схибити, а якщо спробую позбутися його іншим способом, то людське правосуддя буде проти мене. Вбити його у ваших обіймах — це значило б зганьбити ваших дітей, а щоб не зганьбити ні ваших дітей, ні їхнього батька, ні мене, я ставлю вам дві умови. Відповідайте — чи є у вас дитина від мене?» — Я сказала: «Так» — «Хто?» — запитав він. — «Ернест, найстарший». — «Добре, — сказав він, — тепер покляніться, що виконаєте те, що я скажу». Я поклялася. «Ви підпишете запродаж вашого майна, коли я того зажадаю».

— Не підписуй! — скрикнув батько Горіо. — Ніколи не підписуй цього. То ось ви як, пане де Ресто, ви неспроможні дати жінці щастя, вона знаходить його з іншим, а ви її караєте за своє жалюгідне безсилля?.. Він матиме діло зі мною, Назі, будь спокійна.

— Тату, це ще не все, — сказала Анастасі на вухо Горіо, аж той здригнувся, — Діаманти я продала менше ніж за сто тисяч франків. Максимові загрожує суд. Нам треба сплатити ще дванадцять тисяч франків. В мене немає нічого в світі, крім його кохання, і я надто дорого заплатила за нього, щоб пережити цю втрату.

— Нема у мене таких грошей, Назі! Нічого нема! Анічоґісінько! Це кінець світу! Біжіть, тікайте, поки є час!

— А що ж ви зробили з вашою безстроковою рентою?

— Я продав її і лишив собі тільки цей невеличкий прибуток на власні потреби. Мені треба було дванадцять тисяч франків, щоб опорядити квартиру Фіфіні.

— Я догадуюсь, — сказала графиня, — це для пана де Растіньяка. Ах, бідна Дельфіно, схаменися! Поглянь, до чого я дійшла.

— Люба моя, пан де Растіньяк не здатен обібрати свою коханку.

— Дякую на слові, Дельфіно; в моєму тяжкому становищі я сподівалась від тебе кращого. А втім, ти ніколи не любила мене.

— Та хоч би й так, — заперечила Дельфіна, спаленівши. — А як ти ставилась до мене? Ти зреклася мене, через тебе переді мною зачинилися двері всіх домів, де я хотіла бувати, ти користалася з усякої нагоди, щоб зробити мені прикрість. А хіба я приходила сюди, як ти, щоб висмоктувати з нашого бідного батька тисяча по тисячі всі його гроші? Хіба я довела його до того стану, в якому він опинився? Це на твоїй совісті, сестро!

Горіо схлипував. Ежен схопив вексель, виданий Вотренові; гербовий папір був придатний для більшої суми. виправивши цифру, Ежен приготував формальний вексель на дванадцять тисяч франків на ім'я Горіо і ввійшов у сусідову кімнату.

— Пані, ось гроші, які вам потрібні, — сказав він, подаючи вексель графині. — Я спав, ваша розмова збудила мене, і я дізнався, скільки я винен панові Горіо. Ось вексель, який ви можете дисконтувати. Я сплачу вчасно.

Графиня остовпіла, тримаючи в руці вексель.

— Дельфіно, — мовила вона, збліднувши і затремтівши від гніву, люті та обурення, — я все могла тобі простити, Бог свідок, але це!.. Пан де Растіньяк був тут, ти це знала! І в тебе вистачило підлоти помститися на мені, примусивши мене розкрити перед ним мої таємниці! Ні, тепер ти для мене не існуєш. Я ненавиджу тебе, я зроблю тобі найгірше зло, яке тільки зможу, я...

Лють не давала їй говорити далі, горло їй перехопило.

— Та це ж мій син, моя дитина, твій брат, твій рятівник! — кричав батько Горіо. — Поцілуй же його, Назі. Ось, бачиш, я його цілую, — казав він, несамовито стискаючи Ежена в обіймах. — О дитино моя! Це не людина, це ангел, справжній ангел.

Графиня глянула на Ежена, що стояв нерухомий, приголомшений цією дикою сценою.

— Пане... — мовила вона, запитуючи жестом, голосом, поглядом і не звертаючи уваги на батька, якому Дельфіна поспішно розстебнула жилет.

— Пані, я сплачу і мовчатиму, — відповів Ежен, не чекаючи на її запитання.

— Ти вбила батька, Назі! — сказала з докором Дельфіна, показуючи сестрі на неприємного старого, але та вже вибігла.

— Я прощаю їй, — сказав старий, розплющуючи очі. — Становище її жахливе, — їй не така голова запаморочиться. Утіш Назі, будь до неї ласкава, обіцяй це твоєму нещасному вмираючому батькові, — просив він Дельфіну, стискаючи їй руку.

В цю хвилину графиня вернулася, кинулася перед батьком навколішки і вигукнула:

— Простіть!

— Годі! Тепер ти завдаєш мені ще більшого болю, — промовив батько Горію.

— Назі, — скрикнула Дельфіна, — люба моя Назі, забудьмо все!

— Ангели мої, — вигукнув батько Горію, — ви знімаєте з моїх очей смертну засло-ну, ваші голоси повертають мені життя! Поцілуйтеся ж іще! Ну, Назі, тебе виручає цей вексель?

— Сподіваюся, що так. Тату, ви можете його підписати?

— Вона повернулася, щоб він підписав вексель, — шепнув Ежен на вухо Дельфіні.

— Ви думаєте?..

— Я хотів би не думати так. Будьте обережні з нею, — відповів він і звів очі догори, немовби довіряючи Богові думки, яких не наважувався висловити.

— Як ви себе почуваете, любий батечку Горію? — спитав Растіньяк у старого.

— Мені хочеться спати, — відповів той.

Ежен допоміг йому лягти. Коли старий, тримаючи Дельфіну за руку, заснув, дочка вивільнила свою руку і вийшла.

— Увечері зустрінемося в Італійській опері, — нагадала вона Ежену, — і ти скажеш мені, як він себе почуватиме.

Увечері, в Італійській опері, Растіньяк заговорив з пані де Нусінген обережно, щоб не дуже стурбувати її.

— Не хвилюйтеся, — відповіла вона на перші ж слова Ежена, — мій батько дужий. Правда, сьогодні вранці ми його трохи помучили. Всі наші статки під загрозою. Ви уявляєте наслідки цього лиха? Тепер я боюся одного, що було б для мене справжнім лихом, — втратити ваше кохання, яке дало мені відчуття радості життя. Поза цим почуттям мені до всього байдуже, ніщо мені не миле. Ви для мене — все! Я, собі на сором, ніжніша як коханка, аніж як дочка. Чому? Не знаю. Все життя моє — у вас. Батько дав мені серце, але ви навчили його битися. Хай мене засуджує цілий світ, що мені до того?

Ежен мовчав, слухаючи це наївне висловлювання щирого почуття. Парижанки часто фальшиві, страшенно суетні, егоїстичні, кокетливі, холодні, зате, щиро покохавши, вони віддають своїм пристрастям більше почуття, ніж інші жінки.

Пані де Нусінген була ображена мовчанням Ежена.

— Про що ви думаєте? — спитала вона.

— Про те, що ви мені сказали. Досі я гадав, що люблю вас дужче, ніж ви мене.

В пансіон Воке Ежен не повернувся. Він не міг відмовити собі в насолоді потішитися своєю новою квартирою. Наступного ранку він пізно встав і до півдня чекав на пані де Нусінген; вона приїхала поспішати з ним. Юнаки такі жадібні до цих милих утіх, що Растіньяк майже забув за батька Горію. Звикати до кожної з цих гарних речей, які йому належали, було для нього нескінченним святом. І все-таки о четвертій годині коханці подумали про батька Горію, згадавши, як він мріяв оселитись у цьому домі. Ежен сказав, що треба негайно перевезти сюди старого, а то він іще зовсім розхворіється, і побіг у «Дім Воке».

— Ну, — сказав йому художник, — нашому батькові Горію ось-ось капут. До старого приходила його дочка, графиня де Ресто, потім він надумав вийти з дому, і йому погіршало.

Растіньяк побіг сходами нагору. Старий лежав у ліжку, біля нього сидів Б'яншон.

— Добрий день, батьку, — мовив Ежен.

Бідолаха лагідно всміхнувся юнакові і відповів, повертаючи до нього скляні очі:

— Як вона себе почуває?

— Добре. А ви?

— Непогано.

— Не втомлюй його, — сказав Б'яншон, відводячи Ежена в куток. — Його може врятувати тільки чудо. Стався крововилив; я поставив йому гірчичники. Добре, що він їх відчуває, вони подіяли. Я вже викликав головного лікаря з нашої лікарні.

— І що ж?

— Він скаже свою думку завтра ввечері; обіцяв зайти після денного обходу. На лихо, цей нещасний дідуган утнув сьогодні вранці якусь легковажну штуку, а що саме — не хоче розказати. Він упертий, як мул. Вранці він кудись виходив, тинявся невідомо де. Взяв усе, що мав цінного, і, мабуть, облагодив якусь кляту обладку, що відібрала в нього останні сили.

— Залиш нас на хвилину, — сказав Растіньяк, — я його висповідую, мені він усе розкаже.

— Завтра вони добре веселитимуться, — сказав батько Горіо, коли вони лишилися самі. — Вони їдуть на великий бал.

— Анастазі приходила? — спитав Растіньяк. — Ну, кажіть же мені правду. Чого вона ще у вас просила?

— Ах, — зітхнув старий, зібравши всі сили для відповіді, — вона така нещасна, моя доня! В Назі немає жодного су після тієї історії з діамантами. Для балу вона замовила гаптовану золотом сукню, а негідниця кравчиня відмовила їй у кредиті, і покоївка Назі заплатила власними грішми тисячу франків за цей туалет. Нещасна Назі, до чого вона дійшла! Мені аж серце краялося. Але покоївка помітила, що Назі попала в неласку в де Ресто, побоялася втратити свої гроші й намовила кравчиню не віддавати сукні, поки не буде заплачено тисячі франків. Узавтра бал, сукня готова, Назі в розпачі. Чоловік вимагає, щоб вона неодмінно пішла на цей бал і показала всьому Парижеві свої діаманти, а то, мовляв, ходять чутка, ніби вона їх продала. Я швиденько причепурився, прифрантився, продав за шістьсот франків свої прибори і пряжки, потім заставив на рік свою довічну ренту за чотириста франків готівкою дядечкові Гобсеку. Їстиму самий хліб, — цього мені вистачало замолоду, обійдусь і тепер. Зате моя Назі повеселиться ввечері. Вона буде чарівна. Тут, під подушкою, у мене тисяча франків. Узавтра мені покращає. Назі прийде о десятій годині.

На другий день у хворого з'явилися сприятливі симптоми, але він потребував постійного догляду, який був під силу тільки двом студентам і який, зважаючи на цнотливість літературної моди, краще не описувати. Графиня де Ресто не прийшла, вона прислала по гроші слугу.

— Я думав, що вона сама прийде. Та це краще, вона тільки розхвилювалася б, — сказав старий, мовби радіючи з цього.

О сьомій годині вечора Тереза принесла листа від Дельфіни.

«Чим ви зайняті, друже мій? Невже, тільки-но полюбивши мене, ви вже збайдужіли? Не забувайте, я жду вас, щоб їхати на бал до віконтеси де Босеан. Весь Париж кинеється до неї, як біжить народ на Гревську площу, коли там готується страта. Крім того, я їду туди і заради вас. Чекаю. Якщо ви не будете тут через дві години, то не знаю, чи пробачу вам таку зраду».

Растіньяк узяв перо і відповів:

«Я чекаю лікаря, щоб почути, чи житиме ваш батько. Він при смерті. Я принесу вам вирок лікаря: боюся, що це буде вирок смертний. Ви самі зважте, чи зможете їхати на бал. Ніжно цілую».

Лікар прийшов о пів на дев'яту; він не сказав нічого втішного, а проте не вважав, що смерть неминуча. Попередив, що стан хворого то поліпшуватиметься, то гіршатиме, і від цього залежатиме життя й розум хворого.

Юнак прийшов до Дельфіни, прибитий горем, а її застав уже зачесану й узуту в бальні черевички; їй лишалося тільки надіти сукню.

— Що? Ви й досі не вдягнені? — спитала вона.

— Але ваш батько...

— Знову «мій батько»! — вигукнула Дельфіна, перебиваючи його. — Невже ви хочете навчати мене дочірніх обов'язків? Я знаю свого батька давніше, ніж ви. Ні слова, Ежене! Я не слухатиму вас, поки ви не вдягнетесь. Тереза все приготувала у вас на квартирі. Моя карета готова, їдьте і швидше вертайтеся. Ми поговоримо про батька по дорозі на бал.

— Пані, але...

— Ідіть, ані слова, — сказала вона і вибігла в будуар, щоб узяти кольє.

— Та їдьте ж, пане Ежене, ви розгніваєте баронесу, — сказала Тереза, випроваджуючи юнака, охопленого жахом від цього світського батьковбивства.

— Ну, як себе почуває батько? — спитала пані де Нусінген, коли він повернувся у бальному костюмі.

— Дуже, дуже погано, — відповів студент. — Якщо ви хочете довести мені своє кохання, то заїдьмо до нього.

— Ну що ж, гаразд, — сказала вона, — але після балу. Любий Ежене, будь милий, не читай мені моралі, їдьмо.

Холодним туманним ранком Ежен пішки повернувся в пансіон. Виховання його завершувалося.

— Бідолахи Горію ми вже не врятуємо, — сказав Б'яншон, коли Растіньяк увійшов до свого сусіда.

— Друже мій, — мовив до нього Ежен, глянувши на старого, що саме спав, — іди й далі до тієї скромної мети, якою ти обмежуєш свої бажання. А я — я попав у пекло і тут лишуся. Хоч би що говорили тобі про вищий світ — вір!

Наступного дня десь о другій годині Растіньяка розбудив Б'яншон.

— Бідоласі лишилося жити щонайбільше два дні, а може, тільки годин шість, — сказав він, — однак припиняти боротьбу з хворобою не можна. Треба дістати ліки, які дорого коштують. Ми доглядатимем його, але грошей у мене — ні лівра: я вже повівертав його кишень, обнишпорив шухляди — нічого. А скільки є в тебе?

— У мене лишилося двадцять франків, — відповів Растіньяк, — піду спробую на них щось виграти.

— А як програєш?

— Піду по гроші до його зятів і дочок.

— А якщо не дадуть? — спитав Б'яншон. — Ні, в цю хвилину найважливіше не добувати гроші, а зробити старому гаряче гірчичне обгортання на ноги. Якщо почне кричати, значить, є надія.

Растіньяк сів у ногах хворого, не зводячи очей з цього старечого обличчя, на яке страшно й боляче було дивитись. Картини балу, на якому він щойно побував, постали перед його очима, контрастуючи з видовищем цього смертного ложа.



▲ Кадр з фільму «Батько Горіо» (2004)

— А-а, це ви, синку, — мовив батько Горіо, впізнавши Ежена.

— Вам краще? — спитав студент, беручи його за руку.

— Так, у мене голова була мов у лещатах, а тепер полегшало. Ви бачили моїх дочок? Вони скоро прийдуть, вони прибіжать, тільки-но почують, що я хворий. Я знаю їх. Якого горя я завдам моїй любій Дельфіні, коли помру! І Назі теж. Я не хочу вмирати; щоб вони не плакали. Вмерти, добрий мій Ежене, це — більше не бачити їх. Я дуже нудьгуватиму там, куди відходять люди. Бути далеко від дітей — це пекло для батька, і я вже привчав себе до нього, відколи дочки повиходили заміж. Мій рай був на вулиці Жюсьєн. Скажіть, якщо я буду в раю, то чи зможу злітати на землю до них, як дух? Я чув про такі речі. Це ж правда? Я неначе бачу їх такими, якими вони були на вулиці Жюсьєн. Вони приходили вранці й казали: «Добрий день, тату!» Я брав їх на коліна, бавився з ними, жартував. Вони були такі ласкаві. Кожного ранку ми снідали разом, потім обідали. Одне слово, я був батьком; я втішався своїми дітьми. Коли ми жили на вулиці Жюсьєн, вони ще не мудрували, зовсім не знали світу й дуже любили мене. Боже мій! І чому вони не лишилися назавжди малими?

Горіо на хвильку замовк; здавалося, він напружив усі сили, щоб стерпіти біль.

— Якби вони були тут, я б не скаржився, — знов озвався він, — чого б мені ремствувати?

Він впав у забуття, яке тривало довго. Крістоф [слуга — О. К.] повернувся, і Растін'як, думаючи, що батько Горіо спить, дозволив служникові голосно розповісти, як він виконав доручення.

— Я пішов спочатку до графині, — почав Крістоф, — але її не побачив, бо в неї була якась важлива розмова з графом. Коли я почав наполягати, пан де Ресто вийшов і сказав мені: «Пан Горіо вмирає? Гарзд, це найкраще з того, що він може зробити. Пані де Ресто потрібна тут, у нас важлива справа. Графиня приїде, коли все буде скінчено». Цей пан був дуже розгніваний. Я хотів уже йти, коли дверима, яких я не помітив, у передпокій вийшла графиня. «Крістофе, — мовила вона, — скажи батькові, що в мене суперечка з чоловіком, я не можу її перервати, йдеться про життя чи смерть моїх дітей». А в пані баронеси — інша історія: її я взагалі не бачив, тож і не міг поговорити з нею. Покоївка сказала мені: «Ах, пані повернулася з балу чверть на шосту, вона спить. Якщо я її розбуджу до дванадцятої, вона розгнівається. Коли вона подзвонить, я скажу їй, що її батькові погіршало».

— Жодна дочка не приїде? — скрикнув Растін'як. — Я напишу обом.

— Жодна! — відгукнувся старий, підводячись у ліжку. — Вони зайняті, вони сплять, вони не прийдуть. Я знав це! Тільки перед смертю починаєш розуміти, що таке діти... Я знав це вже десять років. Іноді казав це сам собі, але не зважувався вірити.

На його запалених повіках застигли дві сльозини.

— Якби я був багатий, якби я зберіг свої капітали, а не пороздавав їм, тоді б вони були тут, вони б щокимені мені повицілювали. Я жив би в палаці, в розкішних кімнатах, у мене були б слуги, вогонь горів би в каміні, і вони стояли б у сльозах, з чоловіками, з дітьми. Все це було б у мене! А тепер нема нічого. Гроші дають усе, навіть дочок. Якби я мав що їм одписати, то вони доглядали б мене, я б їх бачив, я б чув їх! У них в обох кам'яні серця. Я занадто любив їх, тому вони мене не люблять. Батько повинен бути завжди багатий і тримати своїх дітей в шорах, як норовистих коней, а я стояв перед ними на колінах. Я дав кожній у посаг вісімсот тисяч франків, отож ні вони, ні їхні чоловіки не могли гордувати мною. Мене приймали, запрошували: «Сюди, любий тату, прошу, милий тату!» Для мене завжди було місце за їхнім столом. Я обідав з їхніми чоловіками, до мене ставилися з повагою. Їм здавалося, що я ще маю якесь майно. Чому? А тому, що я нічого не казав їм про свої справи. Людині, яка дає дочкам у посаг вісімсот тисяч франків, варто догоджати. Але я не був дурний, я все бачив. У них я не почував себе так вільно, як за столом у цьому пансіоні. Я не міг ні про що говорити. Бувало, хтось із великосвітських гостей питав пошепки у моїх зятів: «Хто такий отой добродій?» — «Це батько, грошовита людина». — «А, чорт!..» — чулося у відповідь, і на мене дивилися з пошаною... до моїх

грошей. Я терплю зараз смертну муку, любий пане Ежене, але це ніщо порівняно з болем, який я відчув, коли Анастасі вперше дала мені зрозуміти, що я сказав дурницю і їй соромно за мене. Погляд її розкрояв мені серце. Я хотів узнати, в чім річ, а взнав тільки те, що я — зайва людина на землі. На другий день я пішов до Дельфіни, щоб утішитись, але й тут зробив щось не так і роздратував її. Я мало не збожеволів. Цілий тиждень не знав, що мені робити; піти до них не наважувався — боявся докорів. Дочки мої зачинили переді мною свої двері... Я хочу бачити їх! Пошліть жандармів, хай приведуть їх силоміць!.. О, вони прийдуть! Ідіть, любенькі, ідіть сюди, поцілуйте мене, поцілуйте востаннє, дайте передсмертне причастя батькові... Зрештою, вони не винні. Вони не винні, друже мій! Скажіть це всім, хай ніхто не дорікає їм за мене. Я в усьому винен сам, я привчив їх топтати мене ногами. Мені це подобалося... Я — нікчемна людина, мене справедливо покарано. Це я і тільки я зіпсував своїх дочок, я їх розбестив. Тепер їм хочеться утіх так само, як колись хотілося цукерок... Напишіть їм, що я їм відпишу мільйон! Слово честі! Поїду в Одесу робити вермішель. Я знаю спосіб. За моїм проектом там можна заробити мільйони... Я хочу бачити своїх дочок! Я їх породив! Вони мої! — сказав він, підводячись і повертаючись до Ежена.

— Заспокойтеся, лягайте, любий батечку Горію, я зараз їм напишу. — Випийте оце, — сказав Ежен, підтримуючи лівою рукою вмирущого, а правою підносячи йому чашку з відваром.

Растін'як побіг сходами вниз і поїхав на Гельдерську вулицю до пані де Ресто. Коли він увійшов у передпокій і спитав графиню де Ресто, йому відповіли, що вона не приймає.

— Якщо пан де Ресто вдома, передайте йому, в якому стані його тесть, і скажіть, що мені треба з ним негайно поговорити.

Ежен чекав дуже довго. Нарешті лакей провів Ежена у вітальню, де пан де Ресто, стоячи перед згаслим каміном, чекав його, але не запросив сісти.

— Графе, — звернувся до нього Растін'як, — ваш тесть умирає в бридкій конурі, не маючи жодного су на дрова. Перед смертю він хоче бачити дочку...

— Пане, — холодно відповів граф де Ресто, — ви мали змогу помітити, що я почуваю дуже мало приязні до пана Горію. Він виявляв надмірну поблажливість до пані де Ресто. Через нього я нещасливий, у ньому я вбачаю ворога мого спокою. Мені байдуже, житиме він чи помре.

— Графе, не мені судити про вашу поведінку, ви маєте владу над вашою дружиною. Обіцяйте мені лише переказати графині: її батько не проживе й дня і він прокляв її за те, що вона не прийшла до його смертного ложа.

— Скажіть їй це самі, — відповів пан Де Ресто, вражений обуренням, що звучало в Еженових словах.

Граф провів Растін'яка в кімнату, де звичайно перебувала графиня; він побачив її в сльозах.

— Пане, я все чула. Скажіть батькові, що коли б він знав, у якому я стані, то простив би мені. Я йому нічим не завинила, хоч зовні це ніби й не так, — в розпачі крикнула вона студентові.

Ежен уклонився подружжю, догадуючись про жахливу кризу, яку переживала графиня, і вийшов приголомшений. Він поспішив до пані де Нусінген і застав її в ліжку.

— Я захворіла, любий мій, — сказала вона, — застудилась, повертаючись з балу, боюся запалення легенів і чекаю на лікаря...

— Хоча б ви були однією ногою в могилі, — перебив її Ежен, — ви повинні з'явитися до батька. Він кличе вас.

— Ежене, може, мій батько й не такий хворий, як ви кажете, та я була б у розпачі, коли б ви хоч трошечки розчарувалися в мені, тож зроблю так, як ви скажете. Гаразд! Я поїду, як тільки приїде лікар. А де ж ваш годинник? — спитала вона, побачивши, що ланцюжка нема.

Студент схилився до ліжка Дельфіни і сказав їй на вухо:

— Хочете знати? Ну, то слухайте! Вашому батькові, нема на що купити саван, яким його вкриють сьогодні ввечері. Я заставив вашого годинника, бо в мене більше, нічого не було.

Дельфіна прожогом скочила з ліжка, підбігла до секретера, видобула гаманець і подала Растіньякові. Потім подзвонила й крикнула:

— Я їду, їду, Ежене, тільки одягнися! Та я була б страховищем, якби не поїхала! Ідіть, я приїду раніше за вас! Терезо! — гукнула вона свою покоївку, — попросіть пана де Нусінгена негайно зайти до мене, мені треба його бачити.

Ежен, щасливий, що може принести вмирущому звістку, що одна з дочок ось-ось приїде, прибув на вулицю Святої Женев'єви майже веселий. Він розкрив гаманець, щоб негайно заплатити візникові. В гаманці такої багатой, такої елегантної жінки було тільки сімдесят франків. Зійшовши нагору, Ежен побачив, що Б'яншон підтримує батька Горіо, а фельдшер під наглядом лікаря щось робить йому. Старому припікали спину — останній, даремний засіб медичної науки.

— Ви що-небудь відчуваєте? — спитав лікар у Горіо.

Але замість відповіді батько Горіо, побачивши студента, запитав:

— Вони їдуть, правда?

— Так, — відповів Ежен. — Дельфіна зараз буде.

Б'яншон разом із фельдшером знову поклали вмирущого на його злиденне ліжко.

— Ну, — озвався Б'яншон, — перемінімо сорочку. Підведи його.

Ежен став у головах, підтримуючи вмирущого за плечі; Б'яншон зняв з нього сорочку; бідолаха зробив рух, ніби хотів щось захистити на грудях, і жалісно заквилив, наче тварина від сильного болю.

— Ах, он воно що! — здогадався Б'яншон. — Він шукає волосяний ланцюжок і медальйон, якого ми зняли, коли робили припікання. Бідолаха! Треба повернути йому медальйон. Він на каміні.

Ежен узяв ланцюжок, сплетений з біляво-попелястого волосся, мабуть, з волосся пані Горіо. З одного боку медальйона він прочитав: «Анастазі», з другого — «Дельфіна». Емблема його серця, що завжди лежала на його грудях. Всередині були тоненькі кучерики — їх зрізали, напевне, ще тоді, коли дівчатка були зовсім маленькі. Тільки-но медальйон торкнувся грудей старого, він протяжно зітхнув, і в тому зітханні відбилося задоволення, що викликало жах. Це був останній проблиск його чутливості.

В цю мить на сходах почувалася хода задиханої молодої жінки.

— Вона спізнилась, — мовив Растіньяк.

Але то була не Дельфіна, а її покоївка Тереза.

— Пане Ежене, — сказала вона, — пані з паном засперечалися за гроші, що їх наша бідолашна пані просила для батька. Вона знепритомніла, прийшов лікар, довелось їй пускати кров; пані все кричала: «Тато вмирає, я хочу до тата!»

— Годі, Терезо, тепер уже їй нема чого приходити, пан Горіо вже не при пам'яті.

— Я вам більше не потрібна? Тоді я піду, пора подавати обід, уже пів на п'яту, — озвалася Сільвія і, виходячи, мало не зіткнулася на верхній площадці сходів з графінею де Ресто.

Гнітюча й страшна була поява графині. Вона глянула на смертне ложе, скупно освітлене однією свічкою, і розридалася, побачивши обличчя свого батька, по якому перебігали ще останні відблиски життя.

— Простіть мене, тату! Ви казали, що мій голос підніме вас із могили. Ну, верніть-ся ж на хвилинку до життя і благословіть вашу дочку, яка так кається. Почуйте ж мене!

Вона впала навколішки й безтямно дивилася на вмирущого.

— Нещастю моему немає краю, — сказала графиня, глянувши на Ежена. — Пан де Трай зник, лишивши величезні борги, і я дізналася, що він зраджував мене. Чоловік мій ніколи мені не простить, а я віддала в його руки своє майно. Я втратила всі ілюзії.

Боже мій! Для кого я зрадила єдине серце, — вона показала на батька, — яке мене вірно любило? Його я не визнавала, відштовхувала, завдавала йому такого болю, я підла, підла!

— Він знав це! — відповів Растіньяк.

О дев'ятій годині вечора тіло поклали на голому помості в тій самій убогій кімнаті, поставили обабіч по свічці, і священник сів поруч. Перш ніж лягти спати, Растіньяк розпитав священника, скільки коштуватиме відправа та похоронна церемонія, і написав записки до барона де Нусінгена й графа де Ресто: просив їх прислати довірених людей, які взяли б на себе турботи про похорон. Другого дня Б'яншон і Растіньяк самі пішли заявляти в мерію про смерть; опівдні лікар її засвідчив. Минуло ще дві години, але ніхто не прислав грошей, ніхто не приходив від зятів, і Растіньяк сам заплатив священникові. Ежен і Б'яншон підрахували, що їм навряд чи вистачить грошей на всі витрати, якщо родичі небіжчика нічого не дадуть.

— Втни штуку цим мерзотникам, — сказав Б'яншон. — Піди купи місце років на п'ять на кладовищі Пер-Лашез, замов похорон і відправу за третім розрядом. Якщо зяті й дочки відмовляться взяти на себе витрати, напишеш на могильному камені: «Тут спочиває пан Горію, батько графині де Ресто і баронеси де Нусінген, похований коштом двох студентів».

Ежен пристав на його раду лише після марної спроби побачитися з паном і пані де Нусінген, а також з паном і пані де Ресто. Його не пустили й на поріг. В обох домах швейцари дістали щодо цього найсуворіший наказ.

— Пан і пані, — казали вони, — нікого не приймають: у них помер батько, і вони у великому горі.

Лишившись на самоті, Растіньяк зійшов на пагорок і поглянув на Париж, що розкинувся на звивистих берегах Сени; подекуди вже блимали вогні. Юнак пильно вдивлявся у простір між Вандомською колоною і куполом Дому інвалідів, туди, де був паризький вищий світ, у який він намагався проникнути. Ежен окинув цей гомінливий вулик жадібним поглядом, ніби наперед смакуючи його мед, і гордовито промовив:

— Ну, тепер побачимо хто кого!

І, кинувши вищому товариству свій виклик, він поїхав обідати до пані де Нусінген.

Переклад Єлизавети Старинкевич



Вексель — цінний папір, що засвідчує обов'язок сплатити борг в зазначений термін.

Денді — чоловік, який особливу увагу приділяє зовнішньому вигляду.

Дисконтувати — *тут*: обміняти на готівку.

Кадриль — бальний танець для чотирьох пар.

Лівр — основна грошова одиниця Франції до 1795 року.

Лихвар — людина, що дає гроші в борг під великі відсотки.

Пансіон — невеликий готель, де здаються кімнати з повним утриманням.

Пеньюар — легкий витончений жіночий одяг для сну.

Перкаль — щільна бавовняна тканина.

Плис — груба бавовняна ворсиста тканина.

Раут — званий вечір у вищому суспільстві: бал без танців.

Рента — регулярний додатковий дохід, прибуток.

Тильбюрі — легкий відкритий двоколісний екіпаж.